

בתא הטייס, על צריח הטנק, ובכל מקום שצריך אותן

במלחמת "חרבות ברזל" בלטו הנשים הלוחמות בשלל תפקידים: מהטנקיסטיות שבלמו מחבלים בשבעה באוקטובר, דרך התצפיתניות שהתריעו בזמן אמת על ההתקפה ועד קצינות הקשר שלוחמות ברצועה. סקירה היסטורית ממחישה שכבר בימי הביניים לחמו נשים לצד גברים, וביישוב היהודי התופעה הפכה להיות חלק מהנורמה. צה"ל ההולך ומתעצם יכול רק להרוויח מכך.

ד"ר ענת שטרן

הסוציאליסטית השוויונית במהותה שאומצה בברית המועצות, שלפיה נשים וגברים נבחנים באופן שוויוני, כל אחד ואחת צריכים לעבוד לפי יכולתם/ן ולקבל לפי צורכיהם/ן; כך גם בלחימה. הסיבה השנייה הייתה הצורך ההולך וגובר בכוח אדם ככל שהמלחמה התארכה, והלחימה גבתה קורבנות רבים יותר. בצבא האדום מילאו אלפי נשים תפקידים קרביים כטייסות, טנקיסטיות וצלפיות, בנוסף על מילוי תפקידים מסורתיים יותר של נשים בתחומי הרפואה והקשר. כך לדוגמה, הוקמו בצבא האדום שלושה רג'ימנטים (להקים) של טייסות הפצצה שאוישו בידי נשים. הגרמנים כינו אותן בכינוי גנאי "מכשפות הלילה" משום שהן טסו בחשאי, הפציצו את הכוחות מקרוב וגרמו לאבידות כבדות לאויב. הטייסות אימצו את הכינוי והתגאו בו. כ-23 נשים זכו לעיטור "גיבורת ברית המועצות" במהלך מלחמת העולם השנייה – זהו העיטור הגבוה ביותר שהעניקה ברית המועצות ללוחמיה במלחמה.

רבים מן החלוצים והחלוצות היהודים שהגיעו לארץ ישראל בתחילת המאה ה-19 נשאו עימם את הרעיונות הסוציאליסטיים שקשורים בשוויון והאמינו בהם בכל ליבם. הציונות מעיקרה הייתה תנועה שוויונית. הרצל קרא לשילוב של נשים בתנועה הציונית, היו צירות בקונגרסים היהודיים, לנשים הייתה זכות בחירה שווה ומלאה במערכות הפוליטיות של היישוב היהודי – דבר שלא היה מובן

ל אורך ההיסטוריה העיסוק בלחימה ומלחמה היה בעיקר בידיהם של גברים. נשים פעלו רק בשולי שדות הקרב ככובסות, משרתות, טבחיות ובנות לווייה, אולם כבר בתקופות קדומות יותר היו נשים שחרגו מכלל זה ומקרים יוצאי דופן. בכתביו של טקיטוס הרומי סופר על הלוחמת בודיקה שהובילה את מרד בריטניה ברומא בשנת 60 לספירה, במקרא מתוארת גבורת המנהיגות יעל ודבורה, ובתרבות האירופית מוכרת דמותה של ז'אן ד'ארק, המצביאה הצרפתייה אשר מילאה תפקיד מפתח בתהליך שחרור צרפת מהכיבוש האנגלי במאה ה-15. הלאומיות האירופית אימצה דמויות של נשים כאלגוריה לרעיונות מופשטים של צדק, שוויון או ניצחון וכסמל להולדת האומה; הדמויות המוכרות ביותר מהן הן מריאן המייצגת את הרפובליקה הצרפתית, ואמא מולדת הנושאת חרב כסמל לגבורה המייצגת את רוסיה.

אולם דוגמאות אלו הן היוצא מן הכלל שמעיד על הכלל. לאורך ההיסטוריה הודרו נשים מן המרחב הציבורי והלאומי, ורק בסוף המאה ה-19 החלו נשים לפעול בצורה בולטת יותר במרחב הציבורי כפעילות פוליטיות ונטלו חלק גם בפעילות צבאית כתומכות לחימה. למעשה רק במלחמת העולם השנייה התחילו נשים לקבל תפקידי לחימה בהיקף רחב. בצבא האדום הייתה תופעה זו הנרחבת ביותר כתוצאה משתי סיבות עיקריות: הראשונה, האידיאולוגיה

בשבעה באוקטובר, למול מתקפת חמאס הרצחנית, שעטו לוחמות השריון מקו גבול מצרים, שנחשב לקו שקט יחסית, לעבר מוקדי ההתקפה בגבול עזה, מלוות בלוחמות ולוחמי הגדודים המעורבים, ופעלו במקצועיות ובנחישות נגד האויב.

חיילות חי"ר באימון (PhotoStock-Israel / Alamy Stock Photo)

חיילת פיקוד העורף (לע"מ / דורון הורוביץ)

לבשל ולכבס, וכאשר הביעה תמיהה על הקשר בין השאלות הללו לתפקיד המבוקש הודיעו לה שלא התקבלה לארגון. הלפרין לא ויתרה והקימה מחסן נשק בחצר בית הוריה בתל אביב. רק אז התרצו בהגנה וקיבלו אותה כחברה. הלפרין קיבלה תפקידים, עברה קורסים בפיקוד, ולמעשה הפכה למג"דית הראשונה בארגון כאשר מונתה למפקדת גדוד החברות של ארגון ההגנה בתל אביב אשר בשיאו מנה אלף חברות.

מקומן של נשים לא נפקד גם מן המחתרות הנוספות שפעלו בארץ ישראל בתקופת המנדט. בארגוני המחתרת אצ"ל ולח"י כעשרים אחוז מהחברים היו חברות נשים. בארגונים אלו, שהיו מצומצמים יותר בכוח אדם, נשים חברות מילאו את כל התפקידים, כולל תפקידים קריטיים, והן השתתפו בלחימה ובפעולות רבות נגד הבריטים. כך למשל, אסתר רזיאל-נאור הייתה חברה במפקדה הראשית של האצ"ל, וציפורה פאגלין הייתה מפקדת סניף האצ"ל בראשון לציון. בארגון לח"י השתתפה הלוחמת חנה ערמוני בפעולה לפיצוץ גשר נעמן, גאולה כהן נשפטה ונאסרה בבית סוהר בריטי בבית לחם בגין פעילותה, והלוחמת אריאלה פריזנט נטלה חלק בפעולות שונות בחזית ירושלים ונפלה במהלך קרבות מלחמת העצמאות. גם בתקופת המרי העברי, שבה פעלו שלוש המחתרות במשותף, שולבו נשים בפעולות התקפיות שונות.

מאליו באותן שנים בעולם. כמובן השוויון לא היה מוחלט, ומחקרים רבים הצביעו על פערים ואתגרים ועל הצורך של נשים להיאבק על מקומן שוב ושוב בכל תחומי החיים כדי ליטול חלק פעיל בהגשמת הרעיונות הציוניים. כתוצאה ממאבקים אלו, ובעקבות הצורך שנוצר בתחומים שונים, הצליחו נשים לקבל את האמצעים המתאימים ולקחת חלק בלחימה. כך קרה גם בארגון השומר – בתחילה נשים לא הורשו לשמור במסגרת הארגון, אך הן הציעו את עצמן כמחליפות ללילות השמירה בסוף השבוע או נטלו על עצמן תפקידים מקבילים בארגון, כמו הברחת נשק וטיפול בו, והתנדבו לצאת להגן על יישובים. יחד עם זאת, גם במקרים אלו הן נאלצו להילחם על מעמדן ונאבקו על השתתפותן באסיפות החברים ובקבלת החלטות.

בארגון ההגנה שהוקם ב-1920 קיבלו נשים מעמד שווה כחברות למן ההתחלה. אך כמו בארגוני הביטחון הקודמים הן הוסללו למילוי תפקידים שנחשבו מתאימים לנשים, אשר כיום מכונים "תומכי לחימה": קשר, רפואה, תצפיתניות, אתתיות (עוסקות בשליחת איתותים) וכיוצא באלה.

גם בארגון ההגנה נשים שנאבקו על כך שולבו בלחימה שהייתה באותם ימים לוחמה זעירה בעיקרה. כך למשל, חברת הגנה בשם ניוטה הלפרין, שאחרי מאורעות תרפ"ט ב-1929 רצתה להצטרף לארגון ההגנה, וחיפשה את דרכה עד שהגיעה לראיון קבלה. בריאיון נשאלה אם היא יודעת

התגייסו לסייע לבריטניה כחובשות, קשריות ונהגות, וכך סייעו למאמץ המלחמתי של בעלות הברית. בשנת 1949 נחקק חוק שירות ביטחון שבמסגרתו הוגדרו כ-25 תפקידים בלבד אשר נשים יוכלו למלא. אלו היו בעיקר תפקידי פקידות, רפואה, חינוך וכדומה – שנחשבו מתאימים לנשים על פי הסטריאוטיפ.

בראשית שנות ה-50 כמה נשים עדיין היו פעילות בתפקידים קרביים והצליחו למלא תפקידי לחימה כחריגות. כך למשל, יעל רום ובתיה אורני שימשו בתפקידי צוות אוויר בחיל האוויר, יעל רום כטייסת ובתיה אורני כנווטת. שתייהן השתתפו במבצע מכבש להצנחת גדוד 890 במעבר המתלה, הפעולה שפתחה את מבצע קדש ב-1956. בטקס סיום קורס קצינות ב-1951 קבע דוד בן-גוריון כי נשים צריכות למלא את חובת הגיוס לצבא כגברים, כאשר אמר: "בהטיילנו חובת השירות הצבאי על האישה – העלינו את האישה לשיא השוויון המוסרי בישראל [...] האישה בישראל נושאת באחריות העליונה של המדינה. אחריות הביטחון. שכם אחד עם הגבר".

אופיו של שירות הנשים בצה"ל לא השתנה עד אמצע שנות ה-70, כאשר בעקבות מלחמת יום הכיפורים והמחדל הגדול התבצע תהליך משמעותי של בניין כוח בצה"ל, הוקמו עוד ועוד יחידות, והצורך בכוח אדם גדל כתוצאה מכך, וכחלק מתהליך מיצוי הכוח, נשים החלו למלא תפקידים של גברים שנקראו בתורם למלא תפקידים קרביים. השיטה כונתה "אישה חליף גבר" – ונשים החלו למלא תפקידים שעד אז היו מוגבלים רק לגברים – למשל, במערכי הטכנולוגיה, התחזוקה והחימוש, הן נקראו למלא גם תפקידי הדרכה שונים, כמו למשל בפקוד על הדרכת טירונים גברים שאינם קרביים ועוד.

בשנת 1987 ביטלה הכנסת את התקנות שהסמיכו את שר הביטחון לקבוע תקנות שירות לנשים. שינוי זה היה למעשה השלב הראשון בפתיחת כלל התפקידים לנשים, מאחר שלאחר ביטולן התאפשרה הגשת בג"צ אלס מילה. מילר הייתה מהנדסת אווירונאוטיקה, עם רישיון טיס אזרחי, שביקשה לקבל זימון למיון לקורס טיס אך סורבה בשל היותה אישה. בעקבות פנייתה לבית הדין הגבוה לצדק פסקה בשנת 1996 השופטת שטרסברג-כהן כי נשים זכאיות לשוויון הזדמנויות פורמלי ומהותי, וסגירת מיונים לקורס טיס לנשים רק בשל היותן נשים פסולה. בפסק הדין כתבה השופטת: "בהתנגשות בין ערך השוויון לבין ערך ביטחון המדינה כפועל יוצא מצורכי הצבא, ניתן לראות את

בארגון הפלמ"ח, שהוקם בשנת 1941, התקבלו נשים לחברות מרגע הקמתו. בפלמ"ח גם אומץ הרעיון של שוויון מוחלט בהכשרות ובתפקידים, ומשום כך נערכו אימונים משותפים לגברים ולנשים. ולכן הנשים שיכלו לעמוד בדרישות הפיזיות הקשות, ה"ג'דאיות" כמו שכוננו אז, הצטרפו לפלמ"ח והתאמנו יחד עם הגברים. אולם בשנת 1943 הבינו שהשיטה הזאת מעלה קשיים, משום שמספר הנשים שיכולות לעמוד בעומסים פיזיים באופן זהה לגברים קטן יחסית. לאחר שיח ומחשבה בעניין הוחלט להפריד את האימונים וליצור את מה שהיום מכונה "סקאלה של עומסים", וכך נשים וגברים יוכלו להתאמן בנפרד אבל עדיין להילחם יחד למען מטרה משותפת.

כתוצאה מתהליך זה עלה באופן משמעותי מספר הנשים בפלמ"ח, עד כדי ארבעים אחוז מן החברים. הדסה אביגדור, הייתה לוחמת פלמ"ח שליוותה שיירות, כחלק מן התפקיד, לוחמות הפלמ"ח החביאו נשק על גופן כדי להקשות על הבריטים לעצור אותן, ויכלו גם להסתער לימים אביגדורי אמרה על כך: "אנחנו היינו צריכות להילחם על הזכות להילחם". חלק מן הנשים הפכו לגיבורות תרבות, כמו נתיבה בן יהודה – לוחמת עזת נפש ששירתה כקצינת חבלה (הנדסה קרבית) בחטיבת יפתח ונטלה חלק במספר קרבות חשובים במלחמת העצמאות, ביניהם בקרב לכיבוש העיר צפת. אולם לצד זאת יש לציין כי במלחמת העצמאות חלה נסיגה מסוימת בשילוב נשים בלחימה,

כאשר בראשית המלחמה הוצאו רוב הנשים מתפקידי לחימה בעקבות נפילתה של מרים שחור, לוחמת פלמ"ח שנפלה בסיוור בנגב יחד עם עוד חמישה מחבריה בנובמבר 1947. הפלסטנינים התעללו בגופות הנופלים – דבר שזעזע את החברה היהודית – ובשל כך הוחלט להוציא נשים מתפקידי לחימה. אך נשים שהתעקשו להמשיך בתפקידיהן הקרביים, כמו נתיבה בן יהודה, הורשו לעשות כן.

למרות השתתפותן של נשים בלחימה במלחמת העצמאות, המודל שלפיו הוקם צה"ל היה המודל הבריטי אשר קבע שנשים ימלאו תפקידי תומכות לחימה בלבד. זאת בין השאר בעקבות הניסיון של שירות נשות היישוב בצבא הבריטי במהלך מלחמת העולם השנייה; כ-4,600 נשים

השופטת שטרסברג-כהן בבג"ץ מילר: "ביטחון המדינה איננו מילת קסם, ועדיפותו אינה קמה בכל מקרה ובכל נסיבות שהן ואינה שווה בכל רמה של ביטחון ושל פגיעה בו... חברה המכבדת את ערכי היסוד שלה צריכה להיות מוכנה לשלם מחיר סביר על מנת שערך השוויון לא יעמוד ככלי ריק מתוכן.

חלק מהלוחמות הפכו לגיבורות תרבות. טנקיסטיות במערכת חרבות ברזל (FLASH90 / יוסי זמיר)

במלחמת חרבות ברזל נשים ממלאות תפקידי מפתח בלחימה. בשבעה באוקטובר, למול מתקפת חמאס הרצחנית, שעטו לוחמות השריון מקו גבול מצרים, שנחשב לקו שקט יחסית, לעבר מוקדי ההתקפה בגבול עזה, מלוות בלוחמות ולוחמי הגדודים המעורבים, ופעלו במקצועיות ובנחישות נגד האויב. נחישותן של שוטרות משטרת ישראל ולוחמות מג"ב, כמו גם אומץ ליבן של התצפיתניות במוצבי הגבול, שדיווחו על ההתקפה עד לרגעי חייהן האחרונים, ומפקדות פיקוד העורף שנלחמו להגנה על פיקודיהן בבסיסים שהותקפו, הדגימו יותר מכול את גבורתן של הלוחמות, אשר למרבה הצער רבות מהן נפלו חללות בקרבות. גם כיום, עם התמשכות הלחימה בעזה, אלפי נשים ממלאות תפקידים שונים בלחימה בסדיר ובמילואים ועושות זאת בענווה ובאומץ. הן מוכיחות עצמן כלוחמות מן השורה הראשונה ומדגימות את החשיבות בשילוב נשים בכל התפקידים בצה"ל. פתיחת מאה אחוז מן התפקידים בצה"ל לשילוב נשים בהתאם ליכולותיהן ולנתונייהן האישיים באופן זהה למיון גברים ופעולה לפי העיקרון: "האדם הנכון במקום הנכון" יעמידו תרומה משמעותית לצה"ל ולחברה הישראלית כולה. ■

ד"ר ענת שטרן היא היסטוריונית צבאית מהמחלקה להיסטוריה באוניברסיטה הפתוחה וחברת פורום דבורה.

* בג"צ 4541/94 אליס מילר נ'שר הביטחון ואח' פד"י מט (4) 94 (1995).

ביטחון המדינה כערך עדיף ובעל מעמד גבוה ממעמדו של ערך השוויון, על אף חשיבותו של האחרון. אלא שביטחון המדינה איננו מילת קסם, ועדיפותו אינה קמה בכל מקרה ובכל נסיבות שהן ואינה שווה בכל רמה של ביטחון ושל פגיעה בו. [...] חברה המכבדת את ערכי היסוד שלה ואת זכויות היסוד של חבריה צריכה להיות מוכנה לשלם מחיר סביר על מנת שערך השוויון לא יעמוד ככלי ריק מתוכן.* בעקבות פסיקה זו שונה סעיף 16א' בחוק שירות ביטחון, שבו נקבע שלכל גבר יוצא צבא ישנה זכות שווה לזו של אישה יוצאת צבא. שינוי סעיף זה חייב את פתיחת כל התפקידים בצה"ל גם לנשים, כולל קורס טיס. כיום נוכחותן של נשים בקורס היוקרתי נראית טבעית, אך רק בשנת 1998 סיימה אותו שרי הנווטת הראשונה, ובשנת 2001 הפכה רוני צוקרמן לטייסת הקרב הראשונה בחיל האוויר. בעקבות הפסיקה נפתחו תפקידי לחימה נוספים לנשים במשמר הגבול ובצה"ל. אחת התובנות המרכזיות במג"ב הייתה שעל מנת להגדיל את אחוזי ההצלחה יש לפתח קאדר פיקודי – סגן (כיום תנ"צ) הדס שפירא גויסה למשטרה והובילה מהלך זה. בחיל הים אורה פלד נקשה הייתה החובלת הראשונה בחיל הים, ובצה"ל הוקמו גדודים מעורבים בחיל הרגלים ובפיקוד העורף, ונשים שולבו במערכים השונים של חיל התותחנים. עתירתה של מילר פתחה אם כן את הדלת לשילוב נשים בכל ארגוני הביטחון. כיום נשים מפקדות על טייסות וגדודים וממלאות תפקידי מח"ט בליבת הפיקוד הקרבי של צה"ל, ועושות חיל בתפקידיהן אלו.